

ALP

Eski ve yeni
birçok Türk lehçesinde
"kahraman, cesur, yiğit ve gazi"
mânalarına gelen şahıs adı,
sıfat ve unvan.

Özellikle Oğuzlar arasında çok yaygın olan bu kelime alıp şeklinde Altay, Abakan ve Kırgız lehçelerinde bugün de yaşamaktadır (Alıp Karşıga, Alıp Salay, Kuzgun Alıp vb.). Kâşgarlı Mahmud Türkler'in, İranlılar'ın Efrâsiyâb adı ile andıkları menkıbevi kahramana Toña Alp Er dediklerini kaydetmektedir. Turfan'daki Alp Ata mezarı, bu unvanın Doğu Türkistan'da da eskiliğini gösteren bir delildir.

Alp kelimesi İslâmiyet'ten sonra da yaygın şekilde kullanılmıştır. Nitekim Abbâsîler'in Şam Valisi Alp Tegin, Gazneliler Devleti'nin kurucusu Alp Tegin, Büyük Selçuklu Hükümdarı Alp Arslan, Semerkant'ta Karahanlı emirlerinden Alp Er Han, Anadolu Selçukluları devrinde Nuh Alp ve Mahmud Alp bunların en tanınmışlarıdır. X-XIV. yüzyıllar arasında hükümdarlardan küçük kumandanlara kadar birçok kimsenin alp adını özel isim veya unvan olarak kullandığı görülür. Bu kelime meselâ Mardin Artukluları devrinde alpi şeklinde de geçer. Bazı ilk devir Osmanlı kaynaklarında Osman Gazi'nin dedesinin adı Gündüz Alp olarak görülür. Saruhan Beyliği'nin kurucusu olan Saruhan Bey'in babasının adı da Alpagı'dır. XIV-XVI. yüzyıllarda Akkoyunlu ve Safevî Devleti'ne bağlı kabileler arasında Alpagut kabilesi de bulunmaktadır. Mevcut kitâbelerden, Büyük Selçuklular devrinde alp kelimesinin resmî bir terim olarak kullanıldığı ve büyük emirlerin bu unvanı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Doğu dünyasında çok yayılmış olan gazi lakabı, alp ile birlikte alp gazi şeklinde de kullanılmıştır. Alp kelimesinin eski Türk unvanlarından olan ilek ile birlikte alp ilek şeklinde geçtiği de görülmektedir. Kendilerini Büyük Selçuklular'ın vârisi sayan Hârizmşahlar alp unvanını yalnız büyük emirleri için kullanmışlardır (meselâ Celâleddin'in büyük emîri Alp Han gibi). Hindistan'daki Türk devletlerinde büyük emirlere "alp han" unvanının verildiği ve bunun XV. yüzyıl ortalarına kadar devam ettiği görülmektedir. İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasın-

dan sonra Türk alpleri, önce alp gazi mahiyetini almışlar, tasavvuf cereyanının halk arasında yerleşmesiyle de alp erenler, yani mücahid dervişler şekline girmişler ve daha ziyade devletin sınırlarında uç bölgelerde yaşamışlardır. Bu alp erenler Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük bir rol oynamışlardır. Dede Korkut hikâyeleri bize alp gazilerin hayatı hakkında epeyce bilgi verir. XIV. yüzyıl başlarında Âşık Paşa ve ondan bir asır sonra II. Murad devri âlimlerinden Yazıcı Ali, alplere ait özelliklerden bahsederler. Âşık Paşazâde'nin üzerinde önemle durduğu Anadolu (Rum) gazileri, müslüman alplerden başka bir şey değildir. Evliya Çelebi de XVII. yüzyılda Tokat'ta bir alp gazi tekkesinden söz eder.

Bugün Türkiye sınırları içinde Erzin-can'da Alpköy; Kastamonu, Zonguldak, Adana ve Eskişehir'de Alpi ve Alpu; Ankara, Bolu, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Elazığ, Kastamonu, Kütahya ve Zonguldak'ta Alpagut şeklinde köy isimlerine rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA:

Divânü lügâti't-Türk, III, 110 vd., 272; İbnü'l-Kalâni, *History of Damascus* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 284; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Kazvinî), GMS, XI, London 1910, s. 45, 182 vd.; Karamânî Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (trc. İ. Hakkı Konyalı), İstanbul 1949, s. 366; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 60, 68, 71; M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919 — 3. bs. Ankara 1976, bk. İndeks; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (bazı notlara ilâvelerle nşr. Orhan F. Köprülü), Ankara 1959 — 2. bs. İstanbul 1986, bk. İndeks; a.mlf., "Alp", *İA*, I, 379-384; *Köylerimiz* (İçişleri Bakanlığı neşriyatı), Ankara 1982, s. 39; Emel Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", *TK*, sy. 34 (1965), s. 141-161; sy. 70 (1968), s. 87-103; sy. 82 (1969), s. 102-126; sy. 94 (1970), s. 80-92; Çağatay Uluçay, "Saruhan-oğulları", *İA*, X, 239; O. Pritsak, "Alp", *EI*² (İng.), I, 419-420.

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

ALP TEGIN

(ö. 352/963)

Gazneliler Devleti'nin kurucusu.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Alp Tegin, Sâmanî Emîri Ahmed b. İsmâil'e satılmış bir Türk gulâm*ı olup zamanının birçok hassa askeri gibi Sâmanîler'in muhafız kırtasına alınmıştı. Bulunduğu yerde yavaş yavaş kendini gösteren Alp Tegin, Sâmanî Emîri Nasr b. Ahmed tarafından âzat edildi ve bir

süre sonra onun hâcibü'l-hüccâblığına (hassa askerleri kumandanlığı) yükseldi. Sâmanî Emîri Nüh b. Nasr'ın ölümünden sonra yerine geçen genç yaştaki oğlu Abdülmelik üzerinde büyük nüfuz sahibi oldu ve bu dönemde Sâmanî siyaseti ve idaresinde faal bir rol oynamaya başladı. Nitekim maiyetindekilere kötü davranan Horasan sipehsâlâr*ı Ebû Saîd Bekir b. Mâlik'in öldürülmesi olayında yer aldı. Daha sonra vezir Ebû Mansûr Yûsuf'un görevinden azledilmesi için Emîr Abdülmelik üzerinde etkili oldu ve Sâmanî vezirliğine onun sayesinde Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'amî tayin edildi. Bu sebeple Bel'amî, Alp Tegin'in bilgisi olmaksızın hiçbir şeye teşebbüs edemez hale geldi. Bu durum karşısında Emîr Abdülmelik, ileride Alp Tegin'den gelebilecek tehlikeleri sezmiş ve ona karşı davranışını değiştirerek onu başkentten uzaklaştırabilmek için devletin en yüksek askeri ve idarî görevi olan Horasan valiliğine tayin etmiştir.

Alp Tegin 961'de Nîşâbur'a giderek yeni görevine başladı. Emîr Abdülmelik'in aynı yıl içindeki ölümü, Sâmanî Devleti'nde yeni olayların başlamasına sebep oldu. Vezir Bel'amî, Alp Tegin'in tavsiyesi üzerine tahta Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı geçirdiye de Sâmanî hânedanı mensupları ile Fâik Hâssa gibi bazı kumandanların idaresindeki ordu tahta Mansûr b. Nüh'u çıkardılar. Bu olay üzerine Emîr Mansûr, tahta çıkmasına itiraz ettiği için onu görevinden uzaklaştırdı. Alp Tegin önce Sâmanî merkezi Buhara'ya yürümek istediye de ordu içinde kendisine karşı bir hareket olabileceğini sezerek Belh'e çekildi ve bu arada Sâmanîler'in üzerine gönderdikleri bir orduyu mağlûp etti (Nisan 962). O da tıpkı Emîr Karategin İsficâbî gibi akıllıca bir kararla Sâmanîler'in en uçtaki sınırlarına çekildi ve aynı yıl yanında gulâmları ve az bir kuvvet olduğu halde Gazne'ye yürüdü. Yolu üzerindeki Bâmiyân ve Kâbil'in mahallî hükümdarlarını yenerek Gazne'ye girdi. Orada hüküm süren Levikler (veya Eruk) hânedanından Ebû Ali'yi (veya Ebû Bekir) mağlûp ederek şehre hâkim oldu. Böylece Gazneliler Devleti'nin temellerini atan Alp Tegin, üzerine gönderilen 20.000 kişilik bir Sâmanî ordusunu yendi ise de bu tarihten sonra çok yaşamadı ve Şâban 352'de (Eylül 963) öldü, yerine oğlu Ebû İshâk İbrâhim geçti.

BİBLİYOGRAFYA:

Gerdîzi, *Zeynû'l-aḥbâr*, Tahran 1347 hş., s. 160-162; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. Mehmed A. Köymen), Ankara 1982; Hamdullah Müstevfî, *Târîḥ-i Güzîde* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî), Tahran 1336-39 hş., s. 381-382, 389-390; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 24-26; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburg 1963; a.mlf., "The Early Ghaznavids", *CHIr.*, IV, 164-165; a.mlf., *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, IX, 124; X, 215; XII, 238; XIV, 17; XVIII, 34; a.mlf., "Alptigin", *Elr.*, I, 898; a.mlf. — [Cl. Cahen], "Alp Takin", *El²* (İng.), I, 421; W. Barthold, "Alp Teğîn", *IA*, I, 386; a.mlf., "Bel'amî", *IA*, II, 465-466.

ERDOĞAN MERÇİL

ALPARSLAN

Ebû Şücâ' Muhammed b. Dâvûd
Adudüdevle Burhânî Emîrî'l-mü'mînîn
(ö. 465/1072)

**Büyük Selçuklu Devleti'nin
ikinci hükümdarı
(1064-1072).**

Horasan Meliki Çağrı Bey'in oğludur. Doğum tarihini XII ve XIII. yüzyıl tarihçileri 424 (1032-33), daha sonraki kaynaklar ise 421 (1030) olarak vermektedirler. Ancak Ortaçağ İslâm tarihçilerinin en güvenilirli kabul edilen İbnü'l-Esîr, devrinin diğer tarihçileri gibi 424 yılını kaydetmekle birlikte, 420 Muharreminde yapıldığı bilinen Selçuklu-Karahanlı savaşı başlamadan önce Çağrı Bey'e bir oğlu olduğu müjdesinin gelmesi olayını da kaydederek gerçek doğum tarihini 1 Muharrem 420 (20 Ocak 1029) şeklinde vermektedir. Alparslan'ın 435 (1043-44) yılında Gazneliler'in hücumlarını püskürtten kuvvetlere kumanda etmiş olması da bu tarihi desteklemektedir. Çünkü doğum yılı 424 kabul edildiğinde Alparslan'ın henüz büyüğe ermemiş on onbir yaşlarında bir çocuk iken ordu kumandanlığına getirilmiş olması gerekir ki bu pek mantıklı değildir.

Henüz küçük yaşta iken, babası Çağrı Bey'in hastalanması üzerine idareyi ele alarak Gazneli taarruzlarını durdurması, yine babasının sağlığında Karahanlılar'a (1049) ve Gazneliler'e karşı (1058) zaferler kazanması, zaten Çağrı Bey'in son yıllarında veliaht sıfatıyla fiilen yönettiği Horasan Selçuklu Devleti'nde ve hatta bütün Selçuklu topraklarında büyük bir itibar kazanmasına yol açmıştı. Bu sebeple Çağrı Bey'in Receb 451'de

(Ağustos 1059) ölümü üzerine Horasan meliki olduğu zaman hânedanın diğer mensupları arasından itiraz eden çıkmamış, ayrıca onun tutum ve davranışlarından ileride Selçuklu sultanlığı için de kuvvetli bir aday olacağı anlaşılmıştı. Nitekim Alparslan, amcası Sultan Tuğrul (Bey) Ramazan 455'te (Eylül 1063) arkasında evlât bırakmadan ölünce, kendi vasiyeti üzerine tahta çıkarılan Süleyman'ın sultanlığını kabul etmemiş ve derhal mücadeleye girişmiştir. Çağrı Bey'in son zevcesinden doğan, dolayısıyla Alparslan'ın kardeşi olan en küçük şehzade Süleyman, annesinin Çağrı Bey'in ölümü üzerine amcasıyla evlenmiş olmasından ötürü Tuğrul Bey'in üvey oğlu durumuna gelmiş ve annesi ile vezir Amîdülmülk'ün gayretleri sonucunda da veliaht tayin edilmişti. Alparslan, Tuğrul Bey'in ölümünden hemen sonra vezir Amîdülmülk tarafından tahta çıkarılan Süleyman'a karşı harekete geçmeye hazırlandığında, ağabeyi Kirman Meliki Kavurd, amcası Mûsâ İnanç Yabgu, Çağrı ve Tuğrul beylerin amcazadeleri olan Selçuk'un torunu Kutalmış da taht üzerinde hak talep ediyorlardı; bunlardan Kutalmış üç yıl önce Tuğrul Bey'e karşı isyan etmişti. Alparslan, önce kendisini emniyete almak için, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine isyan eden Huttalan ve Sâgâniyan emîrleri ile Herat'ta bulunan ihtiyar amcası İnanç Yabgu üzerine yürümek zorunda kaldı. Âsi emîrleri itaat altına aldıktan sonra İnanç Yabgu'yu da mağlûp ede-

rek taht üzerindeki hak talebinden vazgeçiren ve onu tekrar eski yerinde bırakan Alparslan, büyük bir ordu ile imparatorluk başkenti Rey'e doğru hareket etti. Ancak onun bu meşguliyetinden dolayı gecikmesi sırasında kendi adına hutbe okutarak sultanlığını ilân eden Kutalmış 50.000 kişilik ordusuyla Rey üzerine yürümüş ve karşısına çıkarılan kuvvetleri bozguna uğratarak vezir Amîdülmülk'ü muhasara altına almıştı. Tahata çıkarılan Süleyman ise sultanlığını kabul etmeyen rakiplerine göre kendi zayıflığını farkederek daha önce Rey'i terk edip Şiraz'a çekilmişti. Kutalmış'ın karşısında uzun süre dayanamayacağını anlayan Amîdülmülk, Alparslan'dan yardım gelmesini isteyerek onun adına hutbe okuttu. Böylece olayların başından beri Alparslan'ı sultan olarak görmek isteyen ordu içindeki pek çok kumandan ve askeri de memnun etmiş oluyordu. Alparslan'ın yaklaşmakta olduğunu haber alan Kutalmış muhasarayı kaldırıp savaşı kabul edebileceği uygun bir yer olan Damgan civarında Milh vadisine geldi ve akarsuların yönünü değiştirerek çevreyi bataklık haline getirdi. Fakat savaş alanında önceden tertibat almasına ve ordusunun da daha güçlü olmasına rağmen, 1063 yılının son günlerinde cereyan ettiği sanılan savaşta mağlûp oldu ve dağılan ordusunu kendi kalesi Girdkûh'a doğru çekmeye çalışırken kayalık bir bölgede atından düşerek öldü. Alparslan'ın hükûmet merkezine girme-

Alparslan'ın bir minyatürü (TSMK, Hazine, nr. 1654, vr. 202^b)